

УДК 316.1

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2022.93.2>

В. Л. НИКОЛАЄНКО

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національний авіаційний університет

С. Л. НИКОЛАЄНКО

викладач кафедри іноземних мов
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського університету імені Тараса Шевченка

В. С. КОРНІЛОВ

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології
факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національний авіаційний університет

СУЧАСНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

У статті порушуються питання, пов'язані з аналізом зв'язку логіко-гносеологічних та соціальних аспектів в сучасній соціологічній теорії.

У ній показано:

– що, якщо соціологічна теорія формувалася в умовах перемоги капіталізму, то сучасна соціологічна теорія виражає процес його переходу в кризовий стан;

– що зміна соціальних умов, у яких розвивається соціологічне пізнання, впливає і на логіко-гносеологічні способи побудови теоретичної соціології;

– що, незважаючи на так звану свободу від оцінок, визначальне значення у судженнях соціологів-теоретиків відіграють інституційні вимоги до них, які є вимогами консервативного порядку;

– що у сучасних соціологічних теоріях відбувається поступовий перехід від аналізу можливостей встановлення індивідуальних свобод до питань забезпечення порядку та контролю тощо.

Спираючись на «Науку логіки» Гегеля, автори особливу увагу приділяють аналізу логіко-гносеологічної складової у сучасних соціологічних теоріях, що вимагало провести своєрідну інвентаризацію суджень, що застосовуються соціологами-теоретиками і було виявлено три основних типи соціологічних суджень:

– судження поняття, звернені до розуму інших в орієнтації на загальне розуміння реальності;

– резонерські судження, звернені до почуттів інших (наприклад, подібно як у проповідях) з метою впливу на їхню свідомість для того, щоб залучити їх до чогось, або, навпаки, відвернути;

– рефлексивні судження (найрідкісні), звернені соціологами до свого соціологічного розуму з метою уточнити власні ж теоретичні та соціальні позиції.

Крім того, здійснено обґрунтування необхідності поділу соціологічних теорій на дві категорії: *Science* і *Art*, тобто, власне наукові та такі, що відхиляються від них за тими чи іншими ознаками.

Ключові слова: *Art*, *Science*, теорія, соціологічна теорія, сучасна соціологічна теорія, поняття, гра в поняття, судження, судження поняття, резонерське (резонуюче) судження, рефлексивне судження.

Постановка проблеми: процес накопичення соціологічних теорій, позначених терміном **сучасні**, відбувається за умови невизначеності їх логіко-гносеологічних засад та соціального підґрунтя.

Така ситуація призводить до суперечності між понятійним апаратом, за допомогою якого розбудовуються зазначені теорії, та соціальною реальністю, яку вони мають пояснювати. Проте, саме дана суперечність, як виявляється, є способом переходу від пояснення реальності до її інтерпретації, а також досить вагомим способом формування «привабливо здорового “розуміння”» (Дж. Тернер), а, отже й соціального контролю.

Така ситуація ставить на порядок денний потребу повернення до засад класичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує досить обмежена низка публікацій на означену тему, коротенький огляд яких ми маємо здійснити.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виокремлення *сучасних соціологічних теорій* в окрему категорію, потребує розібратися з науковим статусом та соціальними функціями власне соціологічних понять та широко вживаних соціологами способів судити про соціальні реалії. Зокрема, є потреба здійснити класифікацію соціологічних суджень за їх соціальними смислами та їх дійсними соціальними наслідками.

Мета статті. Головною метою даної роботи є виявлення зв'язку між основними логіко-гносеологічними засадами, на яких базується розбудова сучасних соціологічних теорій, та властивих їм соціальних смислів, прихованих за цими засадами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розібратися в тому, що таке соціологічна теорія, розберемося спочатку в тому, що таке теорія взагалі? Відповідь на це питання не така очевидна, як може здатися, а інтуїтивної зрозумілості замало.

Ще більш складне питання про те, що таке соціологічна теорія. Соціолог має дати на нього свою відповідь.

Справа в тому, що поняття теорії є філософським поняттям (точніше, це питання такого її розділу як теорія пізнання або гносеологія), адже його смисл світоглядно навантажений.

Теорія, на великий рахунок, це спосіб світобачення, який сформувався в історії науки як альтернативний міфологізованому та похідному від нього релігійному світобаченню, адже теорія – це процес формування образів реальності спочатку методом перевірки чуттєвих даних на міру їх адекватності, яку філософи позначили поняттям об'єктивності, а потім і в ході дослідження реальності, яка безпосередньо не дана нашим почуттям, але стає доступною для них завдяки спеціальним приладам.

Уточнімо: дослідницький інструментарій є продовженням почуттів професіоналів-дослідників, а це не лише спеціально створені прилади, а й інтуїція і логічні методи пізнання.

Це принципове зауваження у тому смислі, що в так званих сучасних соціальних теоріях вже сформувалася тенденція до пошуку нового «синтезу» науки і релігії.

Теорія – слово грецьке (θεωρία – теорія, від θεωρέω – розглядаю, досліджую). Спочатку це поняття означало розгляд в смислі дослідження, потім почало означати *обґрунтовану систему знань, яка пояснює об'єкти дослідження в їх необхідності, а зараз все частіше набуває смислу перманентного теоретизування.*

Процедури теоретизування й стали приводом для поділу науки на так звану класику і некласику. Інакше кажучи, теорія в класичному її розумінні має дати відповідь на питання про те, в наслідок яких причин дещо існує. А от в тому, що означає теоретизування нам і треба розібратися. Але для початку зазначимо, що перехідним містком від теорії до теоретизування, як здається, став, зокрема, позитивістські налаштований структурний функціоналізм, який підмінив питання *Чому?* (тобто, в наслідок чого, дещо існує?) питанням *Як?* (як дещо існує, тобто функціонує?).

Проте, хоча між цими питаннями позитивісти викопали глибоку прірву, вони тісно пов'язані між собою. Наприклад, коли філософ І. Кант ставив таке питання: «Як існує філософія?», то мав на увазі саме «Завдяки чому вона сформувалася і існує, з яких причин?».

В більш широкому смислі слово *теорія* означає процес дослідження, взятий разом з його результатом, вираженим в понятійній формі. Звідси таке важливе значення надається науковцями історії науки, історії окремих напрямків її розвитку, а також історії кожного конкретного дослідження. Адже давно помічено, що історія тої чи іншої теорії допомагає виявити логіку обґрунтування відповідних понять, а цей факт виражено у формі одного з фундаментальних принципів діалектики як логіки – принципу єдності логічного та історичного. Можна сказати так, що історія науки – це і система знань про логіку доведення істинності тих чи інших теорій, і процес розвитку спроможності до логічного мислення, і процес розвитку людського інтелекту тощо. Щоправда, усе це може справдитися лише за однієї умови: система освіти має бути

налаштована на те, щоб означена логіка стала надбанням якомога більшого людського загалу.

Запам'ятаємо це, адже воно нам ще знадобиться в ході подальшого аналізу процедур теоретизування.

Справа в тому, що історія дослідження тих чи інших явищ не зводиться до того результату, який вивчають, скажімо, в школі.

Наприклад;

– коли ми запам'ятали ту ж теорему Піфагора та навчилися нею користуватися, то отримали лише освіту, яку можна назвати функціональною, тобто отримали досить обмежений навичок або спроможність виконувати певну функцію в розподілі праці, задану такою освітою;

– коли ж ви ще й вивчили історію виведення відповідної теореми, то ще й дізналися не лише про те, що не лише Піфагор був причетний до неї, а й про історію та логіку розвитку геометричного мислення (уявлення про явища, які перебувають на площині або в просторі взагалі), а в більш широкому плані, ще й долучилися до відповідної культури мислення. А це вже вища освіта.

Отже, навички та компетенції і культура мислення, хоча й пов'язані, але різні речі: перше – вміння робити, друге, відповідно, – вміння мислити.

Отримання компетенції – завдання функціональної освіти, а набуття культури мислення – завдання світоглядної освіти. А коли на цей процес подивитися з позицій соціологічної науки, то стає зрозуміло, що інститут освіти в даному випадку конструє соціально-професійну структуру суспільства, розглядавану через призму рівня інтелектуальної підготовки громадян.

Отже, запам'ятати дану теорему та навчитися нею користуватися – замало. Треба засвоїти логіку, а ширше, культуру відповідного мислення, що включає вас в культуру як таку.

Що стосується власне соціологічної теорії, а тим більше сучасної соціологічної теорії, то тут справа ще складніша.

Дж. Рітцер, – один з найбільш авторитетних спеціалістів у цій справі, – пише: «Теорія – це низка взаємопов'язаних тверджень, що дозволяють систематизувати знання, пояснити і передбачати явища соціального життя та покоління нових дослідних гіпотез».

І додає: «Хоча це визначення цілком прийнятне, воно відповідає безлічі обговорюваних у цій книзі теорій. Іншими словами, більшість класичних і сучасних теорій поступаються даному, їм не вистачає одного або декількох формальних компонентів поняття теорії, проте більшістю соціологів вони розглядаються як теорії [1, с. 17].

А потім вказує на одну важливу обставину, яка вплинула на весь подальший розвиток соціологічної теорії. Він говорить, що так як Карл Маркс був за повалення капіталізму та заміну його соціалізмом, а Вебер і Дюркгейм були проти соціалізму, «визнаючи наявність

проблем усередині капіталістичної системи» і тому «вони воліли соціальні реформи, а не революцію, за яку ратував Маркс», адже «соціалізму вони боялися ще більше, ніж капіталізму. Цей страх вплинув на розвиток соціологічної теорії більше, ніж зусилля Маркса, спрямовані на підтримку соціалістичної альтернативи капіталізму. Фактично, як можна помітити, у багатьох випадках соціологічна теорія сформувалася як реакція проти марксизму і, більш узагальнено, проти соціалістичної теорії» [1, с. 20].

В означених положеннях є декілька моментів, які заслуговують на увагу:

– *по-перше*, Рітцер замовчує той факт, що соціологія Маркса багато в чому була реакцією на консервативну філософсько-соціологічну позицію О. Конта, який теж хотів реформ заради запобігання соціалізму і вважав, що їх можна здійснити шляхом забезпечення соціальної солідарності, а от про те, яким має бути суспільство в результаті означених реформ, він практично нічого не говорив;

– *по-друге*, Рітцер визнає, що західна соціологія переважно консервативна, хоча й замовчав те, що це і є фактичним поверненням до Конта;

– *по-четверте*, вище наведене визначення теорії є скоріш загально-філософським і при тому фактично позитивістським, бо в ньому не визначені ознаки власне соціологічної теорії, а саме це нам і потрібно;

– *по-п'яте*, важливо те, що Рітцер помічає поділ соціологічних теорій на дві категорії: ті, які відповідають означеному визначенню, і ті які в тій чи іншій мірі не відповідають (відхиляються) від нього;

– *по-шосте*, він вказує на те, що переважна більшість *сучасних* соціологічних теорій (серед яких, як відомо, далеко не всі позитивістські, бо так чи інакше пов'язані з суб'єктивним методом в різних його іпостасях), пов'язані з позитивізмом своїм консервативним запалом¹).

Між іншим, Дж. Тернер в книзі «структура соціологічної теорії» теж говорить про відхилення, і наголошує, що «з точки зору перспектив ідеальної наукової теорії, соціологічному теоретизуванню належить пройти немалий шлях». Проте, «деякі конкретні теоретичні перспективи в соціології легко можуть прийняти належну форму» [2, с. 36].

Виникає питання: «Якщо Тернер дійсно оптиміст, то на які важелі спирається? Чи він просто американець, і тому грає оптиміста?»

¹ Тут думки Рітцера і Тернера солідарні, а це зумовлює потребу дати визначення теоретичному консерватизму.

Консерватизм в соціальних науках – це вчення про вже розбудований порядок, який має залишатися недоторканим за будь-яких обставин. Всі соціологічні теорії, в яких йдеться про порядок, так чи інакше містять у собі цю ідею. Теоретичний консерватизм треба відрізнити від політичного, адже політичний консерватизм хоча й спирається на консервативну теорію, є системою практик, орієнтованих на збереження порядку, але за різних обставин може тимчасово солідаризуватися з іншого роду політичними течіями в їх ставленні до порядку.

Справа в тому, що вказане відхилення в некласику – це не просто забаванка окремих соціологів, яких дійсно багато. Коли б це була забаванка то проблему можна було розв'язати вмить. Насправді це дії вчених в згоді з інституціональною вимогою *сучасної* американської соціологічної науки. При чому, дана вимога працює досить специфічно: самі вчені контролюють поведінку тих, хто так чи інакше намагається діяти у згоді з вимогами класичної науки, застосовуючи до них відповідні *академічні санкції*.

Ще раз наголошуємо: консервативно смислова вимога до американської теоретичної соціології – це інституціоналізована вимога *сучасного* американського соціуму, яка давно набула глобального масштабу. Тому й треба викрити логіко-смисловий зміст зазначеного відхилення від класики в некласику, для чого й потрібно з'ясувати зв'язок між логіко-гносеологічним та соціальним смислами як соціологічної теорії взагалі, так і сучасної соціологічної теорії.

З'ясовуючи соціальний смисл соціологічної теорії, Дж. Тернер пише: «Звичайно, мало хто з сучасних соціологів погодиться з припущеннями Гоббса щодо природи людини, але все ж таки йому слід віддати належне, хоча б за те, що він торкнувся одного з головних питань побудови соціологічної теорії: як і чому можливе існування суспільства? Щоб сформулювати це питання, або «проблему порядку», необов'язково приписувати мотиви людям у їхньому природному стані, а також необов'язково розглядати природний соціальний порядок як безперервну війну для людей. Швидше виявити інтерес до того, як створюються, зберігаються і змінюються моделі соціальної організації» [2, с. 27].

Нагадаємо ще раз, що саме завдяки соціологічному функціоналізму: питання *Як?* стало означати аналіз функціонального зв'язку, а питання *Чому?*, відповідно, – причинного зв'язку? Причинний аналіз, на великий рахунок, – це діалектичний аналіз, а він-то в сучасній соціології представлений надто обмежено і то досі специфічно. Скажімо, те, що математики називають причинним аналізом в соціології, таким насправді не є, адже сильні зв'язки – не те саме, що й причинно-наслідкові. До того ж у нього є ще й інша назва «шляховий аналіз», який, скоріш, досить близький до факторного. А авторитетний фахівець з математичних методів Толстова Ю.М. в книзі «Измерение в социологии» доводить, що соціальні причини формалізувати не можна, а отже й не можна виразити математично [3].

І Тернер показує, що навіть «Дюркгейм, відрізняючи “причину” від “функції”, залишає можливість логічно невірної телеологічної інтерпретації», бо вважає, «що існування елементів системи пояснюється лише цілим, тобто “соціальним порядком”, задля збереження якого ці частини функціонують» [2, с. 28]. То хіба ми у того ж Парсонса та усіх *сучасних* функціоналістів не знаходимо те саме, інакше це вже не був би консерватизм! А при цьому ми від них, – та не лише від них, – не дізнаємося, наприклад, про *причини* тої ж бідності. При цьому соціологи

вивчають поведінку бідних і роблять це під гучним гаслом боротьби з бідністю, не звертаючи увагу на те, що її коріння не в самих бідних, а в соціальних структурах.

Далі Тернер стверджує, що «соціологічну теорію можна визначити як спробу пояснити процеси *інституціоналізації* та *деінституціоналізації*. Тобто, за допомогою яких основних процесів різні типи соціальної структури у всіх різноманітних формах створюються, зберігаються, змінюються та розпадаються?» [2, с. 28].

Точно так! Проте чому так гучно проголошується потреба боротьби з тією ж бідністю, але ніхто не спрямовує свої дослідницькі зусилля на способи, які сприяють її інституціоналізації та на ті необхідні зміни в соціальних структурах, зокрема в структурі споживання, за допомогою яких бідність можна було б деінституціоналізувати? А, між тим, як відомо, прірва між бідністю і багатством в світі в цілому, незупинно зростає, але загальноприйнятої методики вимірювання соціальної нерівності як комплексної проблеми, на яку (методику) можна було б спиратися, так і не створено. Випадково?

Заслуговує на критичну увагу і «пояснення» Тернером специфіки соціологічного теоретизування. Читаємо: «Теоретизування можна віднести до засобів, за допомогою яких мистецька діяльність, відома як “наука”, реалізує три свої основні мети: 1) класифікувати та організовувати події, що відбуваються в світі, таким чином, щоб їх можна було уявити в перспективі; 2) пояснювати причини подій, що пройшли, і передбачати, коли, де і як відбуватимуться події майбутні; 3) пропонувати інтуїтивно привабливе здорове “розуміння” того, чому і як повинні відбуватися події. Для досягнення цієї мети соціальна теорія повинна виявляти чотири головні елементи або будівельних блоки: 1) поняття, 2) змінні, 3) твердження та 4) форми» [2, с. 28].

І тут ми знаходимо ті ж самі ознаки консервативності. Наприклад, розбіжність між поясненням причин подій з огляду на потребу передбачення і презентація результатів дослідження суспільству методом орієнтації на «інтуїтивно привабливе здорове “розуміння” того, чому і як повинні відбуватися події».

Тернер фактично визнає, що результати дослідження та їх популяризація, наприклад, через ту ж освіту, – різноспрямовані дії. А це – не що інше, як поділ суспільства на еліту та масу, адже «інтуїтивно привабливе здорове “розуміння”» – не більше ніж формування омасовленого сприйняття реальності, а не ставлення до неї великих мас людей з поняттям суттєвого в ній.

Виходить, що теоретизування – далеко не те саме, що й розбудова теорії. Воно розпадається на *дві паралельні соціально визначені (як консервативні), але логічно несумісні системи процедур, які, тим не менше, функціонують у згоді з принципом доповнення:*

– *по-перше*, на процедури, спрямовані на отримання знань з можливостей соціального контролю;

– *по-друге*, пошук способів соціально орієнтованої інтерпретації результатів дослідження з огляду на формування «привабливо здорового “розуміння”²» як методу практичного здійснення вказаного контролю.

Як бачимо, ми маємо виключний теоретичний консерватизм, який чітко корелює з політичним і який не передбачає формування адекватного розуміння реальності широкими масами людей та відповідне включення їх в процес соціальної творчості. Це спосіб контролю над думками людей та їх соціальної активністю.

Для того, щоб пояснити логіку теоретичного консерватизму, нагадаємо, що ще Гегель в своїх працях з логіки серед усіх різновидів суджень, яких насправді багато, виокремив три найбільш важливих для нас, а саме: судження поняття; резонерське судження та рефлексивне судження [4, с. 19; 211 та ін.].

Сам Гегель означені судження розглядає виключно як логік. А ми розглянемо їх як соціологи.

Уточнімо:

– *судження поняття* (як взагалі спроможність «судити», тобто визначати як добрий, поганий, правильний тощо [4, с. 286 та ін.]) – це судження, звернуте *до розуму* інших, – пояснення з огляду на спільне розуміння реальності, тож саме її суті, що досягається, коли показати, що дещо опосередковане чимось іншим;

– *резонерське судження*³ – це судження, звернуте *до почуттів* інших (наприклад, подібно як в проповідях) з огляду на можливість вплинути на стан їх свідомості і тим привернути їх до себе або відвернути від когось (чогось);

– *рефлексивне судження*⁴ – це судження, звернуте до себе, до власного розуму з метою зрозуміти власну позицію з того чи іншого приводу з огляду на те, щоб переконатися в своїй правоті, або у разі потреби, змінити її.

Означені різновиди суджень побудовані у згоді з законами формальної логіки (що й робить їх судженнями), але суб'єкт суджень в кожному разі розв'язує різні соціально визначені завдання. Між іншим, цей аспект соціологічного аналізу розвивається в річці соціології соціології.

Як видно, резонуюче судження – найкращий інструмент формування привабливого образу реальності, а за потреби, і відразливого.

² Це слово береться в лапки, бо тут йдеться не про достовірний образ реальності, сформований в ході виявлення причин, а веберівське соціально орієнтоване розуміння, сформоване під тиском тих чи інших обставин.

³ Від фр. *raisonner* – розмірковування. Один із різновидів порушення мисленого процесу, яке відрізняється безплідним та багатослівним пустослів'ям (рос. – сужденчество).

⁴ Від позднелат. *reflexio* – звернення назад. В нашому випадку це звернення дослідницької уваги соціолога на самого себе як суб'єкта судження, а ширше, як соціального суб'єкта на предмет наявності чи відсутності в нього дійсного статусу суб'єктності.

А ось приклади резонерських суджень Міллса.

Перше: «Оскільки освіта має ліберальні цілі, тобто “визвольні”, суспільна роль вченого має два аспекти. В інтересах індивіда він повинен показати, що особисті труднощі та турботи можуть трансформуватися у доступні для розумного вирішення суспільні проблеми, тому його завдання – розвинути в індивіді здатність до самоосвіти, бо тільки тоді останній зможе стати розумним та вільним. В інтересах суспільства вчений повинен боротися з усіма силами, що руйнують справжню громадськість і породжують масове суспільство, або в позитивному формулюванні, його завдання – допомагати освіті та зміцненню громадськості, що свідомо самовдосконалюється» [5, с. 212].

Друге: «Загальна освіта призводить швидше до технологічного ідіотизму та націоналістичної обмеженості, ніж до поінформованого та незалежного мислення». Масове поширення історичних знань замість того, щоб підняти рівень сприйнятливості до культури, може лише спростувати її і стати серйозною перешкодою на шляху творчої інновації [5, с. 193].

Серед численної множини прихованих тут смислів, виокремимо чотири.

По-перше, друге положення заперечує перше, адже словосполучення «поінформоване та незалежне мислення індивіда» створює позитивне та привабливе враження того, що воно стосується *кожного* індивіда, і, відповідно, передбачає *суспільну потребу в загальній освіті*.

По-друге, усвідомлено створюється негативне враження про загальну освіту як таку, яка загрожує ліберальному суспільству, бо її інституціоналізація спрямована, насправді, на поступове зняття існуючої в такому суспільстві соціальних нерівностей уже хоча б тому, що дійсно наукове поняття несе у собі суспільно значущі смисли.

По-третє, обидва твердження орієнтовані, знов-таки, на формування привабливого образу реальності, не спираючись на достовірні підстави.

По-четверте, в обох твердженнях йдеться про ліберальні цінності, у той час, коли вони, насправді, виключно консервативні.

Може саме в наслідок подібного роду нестиковок Тернер писав: «Багато чого з того, що називається соціологічною теорією, насправді є немічним зв'язком припущень, неадекватно визначених понять і декількох неясних і логічно не пов'язаних речень. Трапляється, що припущення виражені досить явно, щоб послужити основою абстрактних теоретичних суджень, які ніби мають належним чином визначені поняття. Але здебільшого соціологічна теорія є словесним “образом суспільства”, а чи не суворо збудована низка теоретичних суджень, організованих у логічно послідовну форму. Отже, більшою частиною так звана теорія насправді є загальною “перспективою”, або “орієнтацією”, для прощупування різних властивостей процесу

інституціоналізації, яка, якщо все піде добре, врешті-решт може перейти в справжню наукову теорію [2, с. 37].

Міллс, між тим, не ставить питання про соціологічне резонерство, але помітив, що «представники “Високої теорії” настільки поглинені синтаксичними побудовами і мало дбають про співвіднесення їх семантики з реальністю, настільки жорстко обмежують себе високими рівнями абстракції, що їх “типології”, і вся робота з їх побудови, видаються швидше безплідною грою в поняття, ніж спробою систематично, тобто ясно і послідовно, визначати нагальні проблеми та спрямувати зусилля на їх розв’язання» [5, с. 46].

Надто важливе зауваження. Проте, чому Міллс не задався питанням про причину подібної логіки та гносеології. А причина проста. Це й є спосіб побудови резонерських суджень, орієнтованих не на з’ясування суті проблем та їх наступне розв’язання, а скоріш на широкий суспільний резонанс з властивими йому соціальними функціями. Наприклад, Патрік Шампань, вважає, що громадська думка – це добре обгрунтована ілюзія. Але ж дана ілюзія формується саме завдяки резонуючим судженням і піддається контролю. Отже, означені дії не мають жодного стосунку до дійсного гуманізму, бо орієнтовані не на просвіту, а на масову маніпуляцію.

А як Тернер виправдовує власну ідею розбіжності між поняттям та його інтерпретацією? Читаємо: «Поняття, корисні для побудови теорії, мають одну особливість: вони прагнуть передати однакове значення всім, хто ними користується» [2, с. 29].

Звісно, на те вони і поняття, адже передача однакового значення всім (а не лише обраним) – це головна соціальна функція дійсно наукових понять, яка об’єднує у собі ту чи іншу міру логічної загальності з суспільною значущістю смислів, закладених в них науковим дослідженням. Формалізація понять сприяє цьому.

Проте Тернер вважає, що гранична формалізація власне соціологічних понять і неможлива (в силу неоднозначності словесних символів), і не бажана. А для **доведення** сказаного вдається до **теоретизування**, з якого ми так і не дізнаємося, з якої причини це робити не бажано. Але виникає питання про логічне визначення понять, одним зі способів якого є банальна дефініція. Хіба вона не є одним з способів формалізації і уникнення двозначностей, наявних в словесних символах?

А щодо, операціональних визначень понять, про які згадує Тернер, то вони потрібні лише для проведення емпіричних досліджень. Мало того, вони власне визначеннями й не є, а є своєрідною зворотною щодо визначення процедурою – процедурою розкладу обсягу понять на його смислові складові, узагальнені в ході дійсного дослідження. Не будемо забувати, що західна соціологія в переважній своїй більшості консервативна, тобто орієнтована на здійснення контрольних функцій, і що прикладні соціологічні дослідження та обстеження – один з етапів пошуку способів такого контролю. Навіть розпочаті Ч.Р. Міллсом

в 1969 р. «партизанські вилазки» (як їх назвав Дж. Рітцер), спрямовані на критику теорії і підтримані Девідом Локвудом, Ірвінгом Горовіцем, а особливо Альвіном Гоулднером [1, 84 с.], були спрямовані скоріш проти структурного функціоналізму і погоди не робили.

Інакше кажучи, сучасне теоретизування в соціальних науках є чимось проміжним між наукою і своєрідним мистецтвом маніпулювання поведінкою людей. Може саме тому Тернер і вжив вище наведене словосполучення «мистецька діяльність, відома як “наука”».

Є два англійські слова *Science* – знання, наука і *Art* – мистецтво. Це поняття про різні ставлення суб'єктів дії до явищ, між якими (ставленнями) є лише одна відмінність. Так от *сучасне теоретизування* все більш стає чимось проміжним між *science* і *art* в тому смислі, що вчені поступово переходять від потреби в поясненні реальності, яке потребує суворой доказової бази, до її соціально орієнтованої інтерпретації (наприклад, у формі прихованого в сучасній теорії консерватизму), яке, у свою чергу задовольняється так званим обґрунтуванням певної теоретичної позиції з метою переконання опонентів у своїй правоті, що, у разі *потреби* дозволяє досить вільно оперувати понятійним апаратом.

Між тим:

– *Science* – це дослідження явищ, розглядуваних через призму причин, в наслідок яких вони існують.

– *Art* – це теж дослідження тих самих явищ, але розглядуваних безвідносно до причини, в наслідок яких вони існують.

Іншими словами, якщо *Science* – процес визначення суспільно-значущих значень (зрозумілих принаймні всім професіоналам), то *Art*, відповідно, – це процес визначення соціально орієнтованих значень, але лише інтуїтивно зрозумілих і обов'язково привабливих.

Значимо, що змістовна привабливість висловлювання та його інтуїтивна зрозумілість зовсім не є свідченням його істинності. Але довіру до мовця забезпечує.

Зрозуміло, що слово *Art* тут вживається не в смислі художнього мистецтва, а мистецтва соціально орієнтованої інтерпретації як специфічного способу мислення, що претендує на своєрідну неklasичну науковість. Проте, це теоретизування, яке скоріш нагадує конструювання певного нарративу ніж розбудову дійсної теорії, а нарратив – це й є розповідь про явище з огляду на те, яке воно справило на вас враження. Цим нарратив багато в чому тотожний художньому зображенню: він не викриває закономірності, які мають місце в потоці подій, і створює події, які хоча й насправді лише уявні, але впливають на поведінку людей. Тому це скоріш мистецтво, ніж наука.

Щоправда, *сучасні соціологічні теорії* чудернацьким чином суміщають у собі *Science* і *Art* і тому здається, що більшість з них не мають стосунку до позитивізму, проте вони пов'язані з ним родинними зв'язками. Проте для більшої зрозумілості треба сказати, що:

– теорії категорії *Science* пояснюють соціальну реальність, спираючись на аналіз зв'язку між соціальними діями та структурними змінами в суспільстві: вони орієнтовані на узгодження повсякденної поведінки людей з об'єктивною логікою історичного процесу через освіту;

– теорії категорії *Art* переважно інтерпретують реальність з огляду на очікувані зміни в уявленнях людей про неї, а вже завдяки відповідним змінам в їх поведінці, впливають на раціонально визначені зміни в соціальних структурах: вони орієнтовані на контроль повсякденної поведінки людей з огляду на відтворення вже існуючих соціальних структур.

Art – це дії, які базуються на знаннях про можливість функціонально визначених змін почуттів, думок і настроїв людей з метою контролю над ними. Тут немає такого надзавдання, як спільне розуміння. Тут головним завданням є конструювання структури розуміння, тобто сегментація почуттів, думок і настроїв. Тому в цих теоріях:

- на зміну спільності прийшла громадськість;
- на зміну достовірним знанням – будь-які суб'єктивні образи реальності, прозвані феноменологам знаннями, адже вони, як і дійсні знання, визначають поведінку людей;
- на зміну істині – суб'єктивна думка;
- на зміну науковому методу – суб'єктивний метод в різних його іпостасях (як це має місце, наприклад, в теоріях стратифікації) тощо.

Проте, не все так просто, адже позитивістські теорії в більшості своїй за зовнішніми ознаками можуть бути віднесені (їх і насправді відносять) до категорії *Science*, хоча вони вже відхиляються у бік *Art*, що спостерігається вже у Конта і що не так важко довести, хоча для цього треба писати окрему статтю.

Інакше кажучи, *сучасні* соціологічні теорії за їх соціальними смислами можна вважати похідними від позитивістських, але з певним розуміючим, феноменологічним, конструктивістським чи будь-яким іншим відхиленням від них.

Як бачимо, вивчити ту чи іншу соціологічну теорію – замало. Треба взагалі розбиратися в тому, чим вона є як за своєю логіко-гносеологічною, так і за соціальною суттю, тобто в тому, *які смисли вона у собі несе та які соціальні функції покликана виконувати.*

Ми впевнені, що будь-які відхилення від класики, чим грішать майже всі представники сучасних «високих теорій», зумовлені *сучасними* ж соціально-політичними та економічними реаліями. А одним з найбільш яскравих представників тут є, наприклад, то й же Парсонс, який часто вдається до резонерських суджень, принаймні в ході критики своїх опонентів. Проте він навіть якимось заявив, що «Соціологи страждають від проблем об'єктивності в схильності до ціннісних упереджень набагато більшої міри, ніж це властиве вченим-природознавцям. Крім того, у нас є проблема вибору серед

численної множини змінних. З обох цих причин можна стверджувати, що, можливо, теорія є навіть важливішою в нашій галузі, ніж у природничих науках» [6, р. 348]. І додає, що з огляду на ці перспективи є тенденція розглядати вчення навіть «Дюркгейма та Макса Вебера як протосоціологічні» [6, р. 349].

Парсонс зазначає відсутність адекватної робочої теоретичної традиції за умов незупинного зростання емпіричних досліджень, а це, на нашу думку, і свідчить про те, що соціології приписана контрольна функція, за межі якої теоретикам стає все важче вийти.

Проте й сам, визначаючи перспективи соціологічної теорії, діє як виключний консерватор, бо серед найбільш перспективних виокремлює:

– соціальну теорію як теорію систем в її соціологічно значущих аспектах;

– теорію мотивації соціальної поведінки та її основи;

– динамічні проблеми соціальних систем з огляду на можливі структурні зміни (такий підхід виключає саму можливість системних змін – авт.);

– теоретичні основи систематичного порівняльного аналізу;

– «підгонка» теорії до операціональних процедур тощо [6, р. 351].

Але продовжимо давати загальну характеристику поняттю **теорії**, маючи на увазі, що **все це має прямий й безпосередній стосунок і до власне соціологічної теорії категорії Science або теорії, орієнтованої на спільне розуміння.**

Така теорія – це:

– і достовірний образ реальності, викладений у формі логіки понять;

– і доведене знання про той чи інший аспект реальності;

– і форма організації пізнавального процесу;

– і стан свідомості, вибудованої за законами логічного мислення;

– і метод, що забезпечує приріст знань;

– і інструмент пізнання та практичної дії;

– і елемент наукової свідомості, що укладений в загальну наукову картину світу і тим виконує світоглядну функцію;

– і засіб раціоналізації дій, що сприяє уникненню ілюзій та похибок;

– і засіб впливу на реальність, що сприяє розвитку другої природи, тобто культури як в її матеріальній так і ментальній іпостасі;

– і засіб розвитку наукової культури мислення, що те саме спроможності сприймати світ таким, яким він є, але з огляду на те, щоб робити його сприятливим та приємним для людського життя;

– і засіб синтезу знань на різних рівнях узагальнень аж до створення наукової картини світу;

– і елемент в науковій картині світу, що забезпечує уникнення від можливості суб'єктивістського конструювання різного роду ілюзій та міфів про світ;

– і, насамкінець, спосіб дійсної соціальної інтеграції шляхом зняття соціальних нерівностей в сфері доступу до наукових знань, незалежно від того, в якій галузі знання дана теорія створена, тощо.

Щодо власне **соціальних теорій (теорій, для яких соціологія є узагальнюючим методом)** з цієї категорії, то вони спроможні виконувати ще одну визначальну для них власне соціальну функцію: в залежності від мети її створення.

Вони можуть:

– або сприяти здоланню соціальних нерівностей, тобто сприяти соціальному розвитку через розвиток людської свідомості;

– або бути консервативними, тобто слугувати відтворенню соціальних нерівностей шляхом відтворення вже існуючих соціальних структур.

Як правило теорії першого порядку є пояснювальними, а теорії другого порядку – переважно інтерпретативними, і тому, як вже зазначалося, вони орієнтовані саме на відтворення наявних соціальних структур у часі методом соціально визначеного розподілу знань в суспільстві, здійснюване саме завдяки суперечності між способом здобуття знань і презентації їх широкому загалу через формування «привабливого і здорового “розуміння”».

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі. Можна сказати, що словом «сучасне» соціологи позначили капіталістичне суспільство, що приходило на зміну феодальному, а всі попередні суспільства були позначені словом «традиційні».

І якщо:

– глибинний смисл епохи становлення капіталізму та, відповідно, лібералізму, було визначено, як не дивно, ще Гегелем і це «абсолютна самостійність» окремого індивіда, яка охороняється державою, хоча індивід допоки і «є недосконалий дух» [7, с. 14]. Така позиція радикально відрізнялася від уявлення Гоббса про війну всіх проти всіх. Тому Гегель і стверджував, що «робота полягає тепер не стільки в тому, щоб витягти індивіда з безпосереднього чуттєвого способу і звести його в мисленеву та мислячу субстанцію [хоча і це теж – авт.], скільки, можна сказати, у протилежному: шляхом зняття встановлених певних думок втілити загальне в дійсність і дух» [7, с. 18];

– то нині контроль не лише над груповою, а й над індивідуальною поведінкою став єдином можливим способом збереження порядку і сучасна соціологічна теорія має допомогти в цьому.

Іншими словами, попри усі розмови про демократію, індивідуальні свободи тощо, в сучасних соціологічних теоріях домінує дві ідеї: *порядок і контроль*, викладені переважно у формі резонерських суджень.

Тож чи дивно, що під **сучасністю** все частіше розуміється наявність інститутів капіталізації суспільства, а це: представницька демократія,

бюрократія, централізовані та технологізовані апарати насильства та війни, розвинені ЗМІ тощо.

Звідси випливають теорії раціоналізації, модернізації, інформаційного суспільства, конфлікту та соціального контролю і так далі.

Як доповнення до цього і з огляду на наявність не лише об'єктивних, а й суб'єктивних факторів модернізації виникають інтерпретативні теорії, зокрема феноменологічна.

Проте разом з кризою капіталізму виникають ідеї другої та незавершеної модернізації (Хабермас), а на завершення виникає ще й ідея постсучасності (постмодерну).

Інакше кажучи:

– якщо класичні соціологічні теорії – це теорії доби розбудови капіталізму – його становлення;

– і якщо сучасні соціологічні теорії – це теорії доби, якщо так можна сказати, розвиненого капіталізму його могутності у всіх сферах і особливо в інформаційній;

– то постсучасні (або постмодерні) теорії – це теорії доби капіталізму, який знаходиться в кризі, а логіка розбудови цих теорій потребує спеціальних досліджень.

Коли все, що сказано вище, так, то повернення до класики в соціологічній науці стає край актуальним.

Список використаної літератури

1. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5-е изд. СПб: Питер., 2002. 668 с.
2. Тернер Дж. Структура социологической теории. М.: «ПРОГРЕСС», 1985. 471 с.
3. Толстова Ю.Н. Измерение в социологии: Курс лекций. URL: <http://socioline.ru/pages/yun-tolstova-izmerenie-v-sotsiologii> (дата звернення: 22.03.2022).
4. Г.В.Ф. Гегель. Сочинения в 14 т. Москва – Ленинград. Соцэкгиз, 1929. Т. 1. Энциклопедия философских наук. Часть первая. Логика. 368 с.
5. Миллс Ч. Р. Социологическое воображение. М.: Издательский Дом «Стратегия», 1998. 264 с.
6. Parsons T. The Prospects of Sociological Theory (1950) / T. Parsons. *Talcott Parsons: Essays in Sociological Theory*. Glencoe, Illinois: The Free Press, 1964, pp. 69-103.
7. Г.В.Ф. Гегель. Сочинения в 14 т. М. Соцэкгиз. 1959. Т. 4. Феноменология духа. 440 с.

Nikolaienko V. L., Nikolaienko S. L., Kornilov V. S. Modern sociological theory as a subject of sociological reflection

The article raises questions related to the analysis of the connection between logical and epistemological and social aspects in modern sociological theory.

It shows:

– that if sociological theory was formed under the conditions of victorious capitalism, then modern sociological theory expresses the process of its transition to a crisis state;

– that the change in the social conditions in which sociological knowledge develops also affects the logical-epistemological methods of constructing theoretical sociology;

– that, despite the so-called freedom from evaluations, the institutional requirements for them, which belong to the requirements of a conservative order, play a decisive role in the judgments of theoretical sociologists;

– that in modern sociological theories there is a gradual transition from an analysis of the possibilities of establishing individual freedoms to issues of ensuring order and control, etc.

Based on “Science of Logic” by Hegel, the authors pay special attention to the analysis of the logical-epistemological component in modern sociological theories, which required a kind of inventory of the judgments used by theoretical sociologists. Three main types of sociological judgments have been identified:

– judgments of understanding, addressed to the minds of others in an orientation towards a common understanding of reality;

– reasoning judgments addressed to the feelings of others (for example, like in sermons) with the purpose to influence their consciousness in order to attract them to something, or, vice versa, to distract them;

– reflexive judgments (the most rare), addressed by sociologists to their own sociological mind in order to clarify their own theoretical and social positions.

In addition, the need to divide sociological theories into two categories is justified: Science and Art, i.e. actually scientific and deviating from them on one or another basis.

Key words: Art, Science, theory, sociological theory, modern sociological theory, concept, game of concepts, judgment, concept judgment, resonant (resonant) judgment, reflexive judgment.